

ESKİ BAŞKENT İSTANBUL'DA "İHTİLAL MANEVRASI"

EROL AKCAN*

Z

Bu alıŐma, 5/6 Eylül 1924 tarihinde İstanbul'da gece yarısı yapılan bir manevrayı ele almaktadır. Çalışmanın giriş kısmında, manevranın yapıldığı tarihe dek, genel olarak ülkenin özel olarak İstanbul'un geçirdiği siyasi süreçle ilgili bilgi verildi. Bu yapılırken bu sürecin konumuzla ilgili olan kısımları ne çıkarıldı. Manevra hadisesinin meydana geldiği tarihten önce İstanbul valisi olan Ali Haydar Bey'in görevden alınması, İstanbul'un belediye iŐlerine çekidüzen vermek için yeni bir belediye baŐkanı tayin edilmesi dikkat çeken geliŐmelerdir. Dâhiliye Vekili Recep Bey'in manevra öncesinde yaklaşık bir ay süreyle İstanbul'da kalmıŐ olması ve bu süre zarfında Gazeteciler Cemiyetinde yaptıği konuşmanın yankıları konumuz açısından doğrudan ilgilidir.

Vali Raşit Bey'in idaresinde gerçekleŐtirilen ve Şehirdeki asker, jandarma, polis ve itfaiye kuvvetlerinin katıldığı manevra sabah saatlerine kadar devam etmiştir. Vali Raşit Bey, bu manevranın muhtemel bir ihtilale karşı asayiş kuvvetlerini tecrübe etmek amacıyla yapıldığını beyan etmiştir. Yapılan ihtilal manevrasından sonra İstanbul basınında, bu manevrayı konu alan çok sayıda makale ve karikatür yayımlanmıŐtır. Basından gelen tepki ve talepler zerine İsmet Paşa Hkmeti, Raşit Bey'i görevden almıŐtır. Manevranın gerçekleŐtiği tarihten Vali Raşit Bey'in görevden alınacağı tarihe kadar geçen süreçte dönemin basın mensupları böyle bir manevraya niçin ihtiyaç duyulduğunu sorgulayan, bunun arkasında yatan sebepleri anlamaya dönük çok sayıda makale kaleme almıŐtır. Dönemin gazeteci ve yazarları, birlik halinde manevra hadisesine tepki göstermiŐtir.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne/TÜRKİYE,
erolakcan@trakya.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3580-4466

Bu çalışmanın konusunu oluşturan manevrayla ilgili daha önce yapılmış bir çalışmayla karşılaşılmadı. Dönem üzerine yapılan ve incelenen tetkik eserlerde ise bu konuya yer verilmediği yapılan literatür taramasında tespit edildi. Temel kaynaklara dayalı olarak yapılan bu çalışma, 1924 yılı Eylül ayında İstanbul'da yapılan bir ihtilal manevrasını kapsamaktadır. Çalışma, bu konuyla ilgili literatürde var olan boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, belge analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, İhtilal, İstanbul, Manevra, Raşit Bey.

“MILITARY EXERCISE AGAINST THE POSSIBILITY OF AN UPRISING” IN THE OLD CAPITAL ISTANBUL

ABSTRACT

This study deals with a military exercise that took place at midnight on 5/6 September 1924 in Istanbul. In the introduction part of the study, information was given about the political process of the country in general and Istanbul in particular until the date of the military exercise. While doing this, parts of this process that are relevant to our subject were brought forward. The dismissal of Ali Haydar Bey, who was the governor of Istanbul before the military exercise took place, and the appointment of a new mayor to tidy up the municipal affairs of Istanbul are remarkable developments. The fact that Deputy Minister of Internal Affairs Recep Bey stayed in Istanbul for about a month before the military exercise and the repercussions of his speech at the Journalists' Association during this period are directly relevant to our subject. The military exercise carried out under the administration of Governor Raşit Bey and attended by the soldiers, gendarmerie, police and fire brigades in the city continued until the morning hours. Governor Raşit Bey declared that this military exercise was carried out in order to test the security forces against a possible uprising. After the military exercise, many articles and cartoons about this military exercise were published in the Istanbul press. Upon the reactions and demands from the press, the government of İsmet Pasha dismissed Raşit Bey. From the date of the military exercise to the date when Governor Raşit Bey was to be dismissed, the press members of the period wrote many articles questioning why such a military exercise was needed and to understand the reasons behind it. Journalists and writers of the period reacted to the military exercise in unison.

No previous study has been encountered regarding the military exercise, which is the subject of this study. It was determined in the literature review that this subject was not included in the research works on the period. This study, based on primary sources, covers a military exercise held in Istanbul in September 1924. The study aims to fill the gap in the literature on this subject. Document analysis method was used in the study.

Keywords: İstanbul, Military Exercise, Raşit Bey, Security, Uprising.

GİRİŞ

Bu çalışmanın esas konusunu oluşturan “ihtilal manevrası” ve bu manevranın etrafında gelişen tartışmaları ele almadan önce manevranın yapıldığı tarihe kadar genel olarak ülkenin ve özel olarak İstanbul’un içinden geçtiği süreci hatırlatmak konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

İstanbul, Lozan Antlaşması’nın kabulünden kısa bir süre sonra 13 Ekim 1923 tarihinde başkentlik konumunu resmen yitirdi. Yeni başkent Ankara’da rejimin cumhuriyet olarak belirlenmesinden sonra 3 Mart 1924 tarihinde Cumhuriyet’i laikleştiren önemli kanunlar Meclis’te onaylandı. Rejimin niteliğini belirginleştiren bu önemli inkılapları, 1924 Anayasası’nın kabulü izledi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama faaliyetlerinden sonra 22 Nisan 1924 tarihinde altı ay sürecek olan tatil dönemine girdi¹.

Meclis’in tatil dönemine girmesinden sonra ülkenin siyasi hayatında önemli gelişmeler yaşandı. Bu gelişmelerden ilki, İstanbul mebusu Refet Paşa’nın, Mustafa Kemal Paşa ile Amasya Genelgesi’nin altına imza koyan başta kendisi olmak üzere Rauf Bey gibi öncü kadro arasında eski samimi ilişkilerin ortadan kalktığını kamuoyuna duyuran uzun beyanatıdır². Refet Paşa, bu uzun açıklamayla birlikte mebusluktan istifa etti. İkinci gelişme, Mayıs ayı ortalarında Refet Paşa’nın bu açıklamalarında ismi geçen Dâhiliye Vekili Ferit [Tek], zengin Ermenilerin ülkeye girişinde yaşanan yolsuzluk iddiaları sonrasında görevinden ayrılmak zorunda kaldı³. Ferit Bey’in istifasından sonra Dâhiliye Vekâletine Recep [Peker] getirildi.

Sonraki günlerde zengin Ermenilerin ülkeye dönüşü sırasında suistimal yapıldığı iddiaları, soruşturma sürecinin ilerlemesine paralel olarak siyasetin ve İstanbul basınının gündemini belirlemeye devam etti. Bahsi edilen soruşturmalarda hakkında fezleke düzenlenen İstanbul valisi ve belediye reisi Ali Haydar [Yuluğ] bu görevinden alınarak Ankara belediye reisliğine getirildi⁴.

¹ <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c008/tbmm02008044.pdf>, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2022.

² **Aksam**, 2 Mayıs 1924, Nu. 2001.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Erol Akcan, Recep Murat Geçikli, “Cumhuriyet’in İlk Dahiliye Vekili Ahmet Ferit [Tek] ve Görevinden İstifası”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 12, (Temmuz 2017) s.351-384.

⁴ **Tanin**, 10 Haziran 1924, Nu: 597.

Ali Haydar Bey'den boşalan valilik görevine Raşit [Bigat]⁵, belediye başkanlığı görevine ise Operatör Emin [Erkul]⁶ getirildi.

Mebus ve gazeteci kimliğiyle yolsuzluk iddialarının üzerine giden Celal Nuri [İleri] bu iddialara ismi karıştırılan Maraş Mebusu Kılıç Ali'nin saldırısına uğradı⁷. Celal Nuri'nin başından yaralanmasıyla sonuçlanan ve iki mebus arasında yaşanan bu hadiseden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde yapılan bir bakanlar kurulu toplantısının ardından Dâhiliye Vekili Recep Bey İstanbul'a gönderildi⁸.

1924 yılı Ağustos ayı başında İstanbul'a gelen Dâhiliye Vekili Recep Bey, bu ayın sonuna kadar mebuslar arasında yaşanan hadise başta olmak üzere şehrin sorunlarıyla ilgilendi. Bu çerçevede Gazeteciler Cemiyeti'nin onuruna verdiği bir ziyafete katıldı. Burada gazetecilere hitaben uzun bir konuşma yapan Dâhiliye Vekili Recep Bey, şu şekilde sözler sarf etti:

“Bugünkü hükûmet, bugünkü Meclis ve bugünkü idare ve bunun istinat ettiği Halk Fırkası ki Müdafaa-i Hukuk'tan istihale etmiştir, bir kere ve yalnız bir defa kanunsuz hareket etmiştir. İstiklal ihtilali için! Fakat bunu demekle tabii hiç kimse memlekette kanunsuzluk yapmamıştır demek istemiyorum... Acaba kanunsuz hareket bir defa daha hadis olabilir mi? Belki. Eğer vesait-i kanuniyemiz kifayet etmezse, bir gün gelir de herhangi tâliin sevkiyle memleketin herhangi bir köşesinden bir zulmet, bir şiddet, bir istibdad, bir cumhuriyet düşmanlığı sadır olursa ve yine tekrar ediyorum, buna azami kuvvetle idame etmeye çalıştığımız vesait-i kanuniyemiz kâfi gelmezse yalnız o vakit ikinci bir defa kanunsuz bir hareket daha ihtiyar edeceğiz. Bu yolun kat'i, sadık, fedakâr azimleriyiz. Birinci kanunsuz devir için istiklal ihtilali demiştim. Azami vesait-i kanuniyenin kâfi gelmemesi, bundan mecburen ihtiyar edilebilecek olan ikinci kanunsuz harekete de Cumhuriyet ve hürriyetin müdafaası hareketi ismini vereceğim⁹.”

⁵ Mehmet Raşit Bigat'ın biyografisi için bk. Mücellidoğlu, Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s.865.

⁶ Emin Erkul, **Millî Mücadele ve Cumhuriyet Devrine Ait Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Umut Dere, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020, s.26.

⁷ **İleri**, 31 Temmuz 1924, Nu: 2314; **İkdam**, 31 Temmuz 1924, Nu: 9814; Suphi Nuri İleri, **Gazetecilik Hatıralarım**, Hazırlayan: İbrahim Özen, Çolpan Yayınları, Ankara 2019, s.111.

⁸ M. Abdülhalik Renda, **Günlükler (1920-1950)**, Yayına Hazırlayanlar: Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s.260.

⁹ **İkdam**, 18 Ağustos 1924, Nu: 9832; **Tanin**, 18 Ağustos 1924, Nu: 663; **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1924, Nu: 101.

Dâhiliye Vekili'nin konuşmasını tamamlamasından sonra söz alan Hüseyin Cahit [Yalçın] yanlış anlamalara yol açabileceğini söyleyerek Recep Bey'in konuşmasında geçen bazı noktalara açıklık getirmek istedi. Hüseyin Cahit, halkın bağımsızlığı için ihtilal yoluna başvurmasının kanunsuzluk olarak nitelenemeyeceğini, ihtilal hakkının mevcut ve kutsal olduğunu belirttikten sonra Vekil'in ikinci kanunsuzluk ihtimalinden bahsetmesi ile alakalı olarak şunları dile getirdi:

“Millet birinci hareketi yaparken onu müstebid ve hain bir kuvvete karşı yapmıştı. O vakit şeklen bir kanunsuzluk yapan hükûmet değil, millet idi. Şimdi ikinci kanunsuzluk hareketinin hükûmetten sadır olması ihtimalinden bahsediliyor. Eğer bu söz tamik edilmeyerek şekli-i zahirisıyla alınrsa hükûmetten kanunsuz bir hareket sadır olmak ihtimali varmış gibi anlaşılabilir. Memlekette ne olabilir ki bu hükûmeti kanunsuzluğa sevk etsin. İhtilâl, komplo, rical-i devleti öldürmek, suikast fakat bunların hiçbiri hükûmeti kanun haricine çıkarmaya sevk edemez. Çünkü kanunun hakkından gelemeyeceği bir düşman yoktur. Aksine ihtimal verirseniz kanun devrinin açıldığını iddiaya imkân kalmaz. Halbuki bu kanaati vermek Cumhuriyet için bir menfaat-i hayatiyedir. Mesela matbuatın şekli öyle bir hal arz ediyor ki bir ihtilâli intaç edebilir. Haydi kanunsuzluk yapalım denebilir mi? Hükûmetin bu fikirde olmadığını şüphesiz görüyorum. Böyle bir ihtimal, vekil beyin ifadesi tavzih edilmemek yüzünden, matbuata aksederse türlü türlü tefsirâtı mucip olur, öyle bir zan vücuda gelebilir. Bu hususta nazar-ı dikkati celb ederim. Bunu böyle düşünmeye beni sevk eden diğer bir sebep de cihan efkâr-ı umumiyesidir¹⁰.”

Hüseyin Cahit'in bu ifadelerinden sonra tekrar söz alan Recep Bey, sözlerine açıklık getirdi. İhtilal hakkının, bir milletin en kutsal hakkı olduğunu, bunun kanunsuzluk olamayacağını belirtti. Hükûmet'ten millete doğru bir ihtilal fikrinin ilme ve akla aykırı olacağını, milletin yetki sahibi ve ceberut mevcudiyetlere karşı bu hakkı kullanacağını vurgulayan Recep Bey, ikinci kanunsuz hareketten bahsederken bir mesul yetkili olarak değil, bir sade vatandaş gibi konuştuğunu, Cumhuriyet'i ve hürriyeti vatandaşların korumasını kastettiğini ifade etti.

Dâhiliye Vekili Recep Bey'in nutku ve Hüseyin Cahit'in verdiği yanıt birlikte basında yer aldı. Yunus Nadi, bu konuşmayı ele aldığı makalesinde Hüseyin

¹⁰ **İkdam**, 18 Ağustos 1924, Nu: 9832; **Tanin**, 18 Ağustos 1924, Nu: 663; **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1924, Nu: 101.

Cahit'in sözlerini üstü örtülü bir şekilde destekledi. Ona göre bir milletin toplu olarak yapacağı her hareket kanuna uygundur ve milletin selameti meselesi en büyük kanundur¹¹. Vekil'in konuşmasını ayrıca köşesinde değerlendiren Hüseyin Cahit, bu konuşmanın içerisinde geçen üç meselenin önemine işaret etti. Bunlardan ilki, komitecilik devrinin kapanmış olması; ikincisi, müstebide karşı milletin her zaman başkaldırması yani ihtilal yolunun açık olması; üçüncüsü ise birden fazla fırkanın varlığının kabul edilmesidir¹².

Fevzi Lütfü [Karaosmanoğlu], ihtilalciliğin dilimize Meşrutiyet öncesinde girdiğini, bu ateşin yeri geldiğinde ihtilalcileri de yakabileceğini belirterek artık kanun devrine geçilmesini tavsiye etti¹³. Hasan Avni ise ihtilal hakkının Fransa'da Meclis'in kapalı olduğu, Cumhuriyet'in tehlikede olduğu durumlarda halka tanınan bir anayasal hak olduğunu hatırlatarak benzer bir hakkın bizde de tanınabileceğini belirtti¹⁴.

1924 yılı Ağustos ayının ortalarında Dâhiliye Vekili Recep Bey'in konuşması etrafındaki bu tartışmalardan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın katılımıyla 30 Ağustos anmaları yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, bu tören sonrasında daha önce basına yansıdığı şekilde Bursa'ya geçti¹⁵. 30 Ağustos törenlerinden birkaç gün önce Jandarma Genel Komutanı Ahmet Zeki [Soydemir] İstanbul'a geldi¹⁶.

31 Ağustos'u 1 Eylül'e bağlayan gece İstanbul'un bazı semtlerinde özellikle Beyoğlu'nda onar kişilik gruplar halinde jandarma ve polis müfrezelerinin dağıtıldığını gören *Yeni Alem* gazetesi yetkilisi, bu fevkalade tedbirlere neden ihtiyaç duyulduğunu polis müdüriyetinden öğrenmek istedi. Bunun için önce Polis Müdürü Hüsnü Bey'i sonrasında ise Vali Raşit Bey'i telefonla arayarak bu tedbirlerin şehirdeki komünist faaliyetlerle ve Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geleceği söylentileriyle ilgili olup olmadığını sorguladı. Vali Raşit Bey, bunların söylentiden ibaret olduğunu ifade ederek *Yeni Alem*'e bu bilgiyi nereden aldıklarını, muhabirin kim olduğunu sordu. *Yeni Alem*'in bilgi kaynaklarını vermemesi üzerine Vali Raşit Bey gece yarısı gazetenin yazıha-

¹¹ Yunus Nadi, "Hakiki Efendi ile Mülakat", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1924, Nu: 101.

¹² Hüseyin Cahit, "Dahiliye Vekilinin Nutku", *Tanin*, 19 Ağustos 1924, Nu: 664.

¹³ Fevzi Lütfü, "Aşk-ı ihtilal", *Son Telgraf*, 18 Ağustos 1924, Nu: 63.

¹⁴ Hasan Avni?, "Hasbihale Devam", *Son Telgraf*, 18 Ağustos 1924, Nu: 63.

¹⁵ *Tanin*, 21 Ağustos 1924, Nu: 666; *İleri*, 1 Eylül 1924, Nu: 2346.

¹⁶ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1924, Nu: 110.

nesine polisleri göndererek zabıt varakası düzenlemek istemiş ancak gazete yetkilileri bunu kanuna aykırı görerek kabul etmedi¹⁷.

İstanbul'un belli semtlerinde jandarma ve polisten oluşan devriyelerin dolaştırıldığı, fevkalade tedbirler alındığı haberlerinin basına yansımından sonra Vali Raşit Bey, bu konuyla ilgili açıklamalarda bulundu¹⁸. Raşit Bey'e göre şehrin güvenliğinde endişe edecek bir durum yoktu. Polis ve jandarma devriyelerinin gezdirilmesi asayişin sağlanması ve takviye edilmesiyle ilgiliydi. İhtiyaç duyması, lüzum göstermesi durumunda devletin bütün kuvvetlerinden istifade etmek suretiyle gerekli tedbirleri alacağından kimse şüphe etmemeliydi. Vali Raşit Bey basına yaptığı açıklamasında *Yeni Alem* gazetesiyle aralarında geçen telefon diyalogundan da bahsetti. Raşit Bey, kendisinden teyit edilmesi istenilen söylentiler arasında Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi ihtimalinden de söz etti¹⁹. Raşit Bey'in suikast girişimi iddiasını *Yeni Alem* gazetesi reddetti. Gazeteden yapılan açıklamada Raşit Bey'e böyle bir soru yöneltmedikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelip gelmeyeceğinin mevzubahis olduğu belirtildi²⁰.

Dâhiliye Vekili Recep Bey, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere 2 Eylül 1924 tarihinde Bursa'ya gitti ve dönüşünde 4/5 Eylül gecesi İstanbul'dan Ankara'ya gitmek üzere ayrıldı²¹. Aynı gece Ankara'ya dönenler arasında Maliye Vekili Abdülhalik [Renda] da vardı²².

İki vekilin İstanbul'dan Ankara'ya geçmesinden bir gün sonra yani 5/6 Eylül gecesi şehirde "ihtilal manevrası" adını verdiğimiz uygulama gerçekleşti. Aşağıda, "ihtilal manevrası"nın yapıldığı gece yaşananlar ve olayın yankılarını ele almaya çalışacağız.

¹⁷ *Yeni Alem*, 2 Eylül 1924, Nu: 3.

¹⁸ *Akşam*, 2 Eylül 1340, Nu: 2119; *İkdam*, 3 Eylül 1924, Nu: 9848.

¹⁹ *İkdam*, 3 Eylül 1924, Nu: 9848.

²⁰ *Yeni Alem*, 3 Eylül 1924, Nu: 4; Dönemin basın koleksiyonları tarandığında Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi olacağı yönünde bir haberle karşılaşılmaz. Ancak, Gazi Paşa'nın Bursa'ya gelmesiyle birlikte basında İstanbul'a geçeceğiyle ilgili haberler yer almaktadır. Bk. *İkdam*, 2 Eylül 1924, Nu: 9847; *Vakit*, 1 Eylül 1924, Nu: 2398; *Yeni Alem*, 3 Eylül 1924, Nu: 4; *Vatan*, 2 Eylül 1924, Nu: 500.

²¹ *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1924 Nu: 117; *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1924, Nu: 1209; *İkdam*, 3 Eylül 1924, Nu: 9848; *İkdam*, 5 Eylül 1924, Nu: 9850; *Vakit*, 5 Eylül 1924, Nu: 2402.

²² Renda, a.g.e., s.263; *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1924, Nu: 119.

I. İstanbul'da "İhtilâl Manevrası"

Eski başkent İstanbul, 5/6 Eylül 1924 gece yarısından sonra bir asayiş manevrasına tanıklık etti. İstanbul Valisi Raşit Bey'in emriyle şehrin Rumeli yakasında bulunan bütün asker, jandarma, polis ve itfaiye kuvvetleri muhtemel bir ihtilale karşı manevra gerçekleştirdi. Valilik makamının karargâh olarak kullanıldığı bu manevra süresince sokakta bulunan halk iki saat oldukları yerde kalmaya zorlandı; tramvay ve otomobillerin hareketine izin verilmeyerek şehir ulaşımı kesintiye uğradı. Vali Raşit Bey'in başlattığı manevraya, Merkez Kumandanı Atıf Bey, Jandarma Kumandanı Raşit Bey, Polis Müdürü Hüsnü Bey de katıldı. Güneşin doğduğu vakte kadar devam eden manevradan sonra Vali Raşit Bey, kuvvetlerin başında bulunan yetkili kişilerle bir toplantı yaparak asayiş kuvvetlerinin uyanıklığından duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Manevra karşısında şaşkınlığa ve endişeye düşen halk ne olup bittiğini anlamaya çalıştı. Vali Raşit Bey, endişe edecek bir durum olmadığını, İstanbul'un ihtilal içinde farz edilerek sadece kuvvetleri tecrübe etmek istediğini beyan etti²³.

Vali Raşit Bey'in "mefruz bir ihtilale" karşı uygulamaya koyduğu manevra sonrasında o geceyle ilgili başka iddialar basına yansıdı. Bu iddialardan biri, Vali Raşit Bey'in -o gece aldığı alkolün etkisi nedeniyle- akli melekelerinin yerinde olmadığı, sinirli bir ruh hali içerisinde olduğudur²⁴. İkinci iddia, Vali Raşit Bey'in gece yarısından sonra Mahmut Şevket Paşa'nın mezarı başında Refet Paşa'yı görüp kuşkuya kapıldığıdır²⁵. Üçüncü iddia ise bu manevradan Raşit Bey'in dışındaki ilgili ve yetkili makam ve kişilerin haberinin olmadığıdır²⁶. Vali Raşit Bey, sonraki günlerde yaptığı açıklamalarında hakkındaki bu iddialara yanıt verdi. Raşit Bey manevra gecesi akli melekelerinin yerinde olduğunu, sinirli olmasının ise normal olduğunu belirtti. O gece Refet Paşa'yı gördüğünü doğruladı ancak bundan kuşkuya kapıldığını yalanladı. Refet Paşa'nın İstanbul'a girdiği günü ömrünün sonuna kadar unutmayacağını be-

²³ **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1924, Nu: 121; **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1924, 1214; **İkdam**, 7 Eylül 1924, Nu: 9852; **Tanin**, 7 Eylül 1924, Nu: 683; **İleri**, 7 Eylül 1924, Nu: 2352; **Son Telgraf**, 6 Eylül 1924, Nu: 82.

²⁴ **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1924, Nu: 122; Abdülhalük Renda, 20 Temmuz 1024 tarihli günlüğüne "Raşid'in sarhoşluğuna canım sıkıldı" notunu düşmüştür. Bk. Renda, **a.g.e.**, s.259; Renda'nın Ağustos ayının son günlerinde Vali Raşit Bey ile ailece görüştüğüne dair günlüğünde notlar vardır. Renda, **a.g.e.**, s.262.

²⁵ **Akşam**, 10 Eylül 1924, Nu: 2127.

²⁶ **Tevhid-i Efkâr**, 8 Eylül 1924, Nu: 1151-4179.

yan ederek Paşa'ya duyduğu saygıyı dile getirdi. Alakadar makam ve kişilerin manevradan haberdar olduğunu sadece yapılacak günün belirtilmediğini, bunun ise asayiş kuvvetlerinin her an tetikte olmalarını sağlamak için yapıldığını açıkladı²⁷. Bu açıklamalarından sonra Vali Raşit Bey altında Mustafa Kemal Paşa'nın ve kabine üyelerinin imzası bulunan 10 Eylül 1924 tarihli bakanlar kurulu kararnamesiyle görevinden azledildi²⁸. Daha sonra 21 Eylül tarihli bir başka kararnameyle istihdamına engel bir durum olmadığına, memuriyetine devam edebileceğine dair başka bir kararname çıkarıldı²⁹.

Vali Raşit Bey'e görevinden azledildiği ve Ankara'ya gelmesi gerektiği Dâhiliye Vekâletinin bir telgrafiyla bildirildi. Valilik görevi geçici olarak Polis Müdürü Hüsnü Bey'in uhdesine verildi³⁰. Dâhiliye Vekili Recep [Peker] basına yaptığı açıklamada, İstanbul'da bulunduğu sırada asayiş kuvvetlerinde gördüğü gevşeklik ve ihmâl nedeniyle Vali Raşit Bey ile aralarında güvenlik kuvvetlerinin birlikte hareketini tecrübe etmenin söz konusu olduğunu ancak bunun tarihinin belirlenmediğini beyan etti. Dâhiliye Vekili'ne göre Vali Raşit Bey'in -uygulama tarzı doğru veya yanlış olsun- böyle bir tecrübenin "mefruz bir ihtilale karşı yapıldığını" telaffuz etmesi çok büyük bir hatadır. Nitekim bunun hata olduğunu Recep Bey manevradan hemen sonra Vali Raşit Bey'e ilettili³¹.

II. 'İhtilal Manevrası'na Basın Mensuplarının Yaklaşımı

Vali Raşit Bey'in bir hafta sonra görevinden azline sebep olan "ihtilal manevrası", İstanbul basınında büyük bir tepkiyle karşılandı. Bu manevra, basın mensuplarınca farklı açılardan sorgulandı. Aşağıda dönemin önemli gazetecilerinin "ihtilal manevrası"na dair yaklaşımlarını ele almaya çalışacağız.

Necmettin Sadak, Dâhiliye Vekili'nin dikkatine sunduğu yazısında o gece yaşananları sıraladıktan sonra böyle bir manevranın gerekçesini sorguladı.

²⁷ **İleri**, 9 Eylül 1924, Nu: 2354; **Akşam**, 10 Eylül 1924, Nu: 2127; **İkdam**, 10 Eylül 1924, Nu: 9855.

²⁸ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, BCA, 30.18.1.1. KN. 10, DN. 42. BN.1-3.

²⁹ **BCA**, 30.18.1.1. KN. 11, DN. 45, GN. 14/1.

³⁰ **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1924, Nu: 125; **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1924, Nu:1217; **İkdam**, 11 Eylül 1924, Nu: 9856.

³¹ **Akşam**, 15 Eylül 1924, Nu: 2132; **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1924, Nu: 128; **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1924, Nu: 1220; **İkdam**, 14 Eylül 1924, Nu: 9859; **Son Telgraf**, 14 Eylül 1924, Nu: 90; **Tanin**, 14 Eylül 1924, Nu: 690.

Ordunun, itfaiyenin tatbikat yaptığının bilindiğini ancak bunların halkın gündelik yaşamına zarar vermeden, engel olmadan yapıldığını belirten Sadak, şu sözleri dile getirdi: "İnsanların yazı yazarken hürriyetini bir derece takyid eden kanundan korktuğumuz için değil sırf devletin haysiyetini her şeyin fevkinde gördüğümüz için sözü şimdilik burada kesiyoruz. İstanbul, gayritabii vaziyetlere maruzdur.³²"

Necmettin Sadak, bir sonraki makalesinde devletin "şeref ve haysiyeti", İstanbul valiliği gibi yüksek bir memuriyetin "kadir ve itibarı" için Vali Raşit Bey hakkında tahkikat yapılmasını istedi. Bu meseleyi birkaç zengin Ermeni'nin ülkeye girmesinden çok daha önemli gören Sadak, anormal bulduğu manevrayı yapan Vali Raşit Bey'in "durmazsa vur!" aşamasına gelmesi durumunda İstanbul halkının güvenliğinin ne olacağını sordu³³. Sadak, konuyla ilgili son makalesinde Vali Raşit Bey'in her açıklamasıyla hataya düştüğünü, kolordu, merkez kumandanı ve polis müdüründen habersiz giriştiği manevrayı ısrarla savunduğunu, bir vatandaş olarak o geceden utanç duyduğunu belirtti³⁴.

Yunus Nadi, hükûmetten "bu manevranın esaslı ve acil sebepleri vardır fakat şimdilik açıklamaya lüzum görmüyoruz" şeklinde bir açıklama beklediğini fakat bunun yapılmaması üzerine bu yazıyı kaleme aldığını ifade ederek manevranın yapılma gerekçesi olarak Vali Raşit Bey'in sözlerinden hareket edeceğini belirtti. Yunus Nadi, ironik bir üslupla sahada neler olup biteceğinin tam olarak görülebilmesi için güvenlik kuvvetlerine o gece ateş etme, tutuklama yetkilerinin verilmesini, hatta bir kısım vatandaşların eline silah verilerek haydut rolünde sokaklara salınmasını tavsiye etti. Bu şekilde böyle bir kalkışmada ne kadar vatandaşın öleceği ne kadarının tutuklanacağı daha net görülecekti. Yunus Nadi, ordunun, itfaiyenin tatbikat yaptığını, ordunun atış talimlerinin halkın korku ve endişeye düşmemesi için gazetelerde önceden ilan edildiğini hatırlatarak hakiki bir sebep gösterilmediği sürece bu manevranın mazur görülemeyeceğini, Vali Raşit Bey'e düşenin istifa etmek olduğunu belirtti³⁵.

Yunus Nadi, Vali Raşit Bey'in basında çıkan manevrayı savunur tarzdaki sözlerine tepki göstererek bunu Nasrettin Hoca'nın kardan helva yapmasına

³² Necmettin Sadak, "İstanbul'un Başına Gelenler", **Akşam**, 8 Eylül 1924, Nu: 2125.

³³ Necmettin Sadak, "Vali Hakkında Tahkikat Yapılmalıdır!", **Akşam**, 9 Eylül 1924, Nu: 2126.

³⁴ Necmettin Sadak, "Yine O Mesele", **Akşam**, 11 Eylül 1924, Nu: 2128.

³⁵ Yunus Nadi, "Asayiş Manevrası", **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1924, Nu: 122.

benzetti. Hoca'nın yaptığı helvayı beğenmediğini, Raşit Bey'in ise ısrar ve inat ettiğini belirtti. Ona göre bu hareketin savunulacak, yorum kaldıracak bir yönü bulunmamaktaydı. Raşit Bey'in ihtilal konusunda en basit düşüncesi yoktu. Ya bu ihtilalciler ilk olarak valiyi esir alıp onur emir verdiği ulaşım ve iletişim araçlarına el koyarsa? sorusunu yönelten Yunus Nadi, Vali Raşit Bey'in manevranın önceden kararlaştırıldığı, gününün belirlenmediği, ilgili makamların haberdar edildiği şeklindeki sözlerini ikna edici bulmamaktaydı. Önceki yazısında Raşit Bey'e istifa etme tavsiyesinde bulunan Yunus Nadi, bu kez Dâhiliye Vekili Recep Bey'i göreve çağırarak "Türk Cumhuriyeti'nin idari haysiyeti"nin mevzubahis olduğu durum karşısında soruşturmaya başlangıç teşkil edecek acil işlemin gecikmesinin doğru olmayacağını belirtti.³⁶ Cumhuriyet'in başyazarı ve aynı zamanda Halk Fırkası mebusu olan Yunus Nadi'nin Vali Raşit Bey'in görevden alınmasını tavsiye eden bu yazısından sonra -daha önce değindiğimiz üzere- hükûmet bu tavsiye doğrultusunda bir karar aldı.

Hüseyin Cahit, manevrayı ele aldığı ilk yazısında Vali Raşit Bey'in keyfi istedi diye memurları Mazhar Osman'a mı göndereceğiz? Ne oluyoruz? Sorularını yönelterek son zamanlarda zabıta arasında bir ihtilal dedikodusunun dolaştığını belirtti. Hüseyin Cahit'e göre, o gece jandarmanın süngülerinin keskin olup olmadığını halkın üzerinde denememiş olması, bir kaza yaşanmaması memnuniyet vericiydi³⁷.

Hüseyin Cahit, bir sonraki makalesinde Vali Raşit Bey'in açıklamalarını değerlendirmekteydi. Ona göre bu açıklama tatmin edici değildi. Böyle bir hareketin, bir ihtilal vehmiyle yapılabileceği varsayımından hareket eden Hüseyin Cahit, geçmişte yaşanan 31 Mart Olayı ve Bab-ı Ali Baskını'nı hatırlatarak bu olayların her ikisinde de halkın değil güvenlik kuvvetlerinin yer aldığına işaret etti. İkinci olayın hükûmeti devirmek amacıyla yapıldığını ama artık hükûmet merkezinin İstanbul olmadığını, şehirdeki güvenlik ele geçirilse bile dışarıdan gelen kuvvetlerin bu durumu ortadan kaldıracağını belirtti. Hüseyin Cahit'e göre manevra olayı maziye uymaz; Vali Raşit Bey böyle bir vehimle hareket etmiş olamazdı. Abdülhamit zamanındaki gibi gayrimüslim unsurların kargaşa çıkararak dış müdahaleye zemin hazırlaması ihtimalini çılgınlık; mevcut idareden rahatsız olan Türk unsurunun böyle bir şeye kalkışma ih-

³⁶ Yunus Nadi, "Hala O Manevra", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1924, Nu: 124

³⁷ Hüseyin Cahit, "Emniyet ve Asayiş Manevraları", *Tanin*, 8 Eylül 1924, Nu: 684.

timalini ise daha büyük bir çılgınlık olarak değerlendirdi. Bolşevik tarzı bir ayaklanma ihtimalini hesap eden Hüseyin Cahit, bunun bir ihtimal olsa bile bu tarz bir manevrayı hak edecek varlıklarının olmadığını, bu durumda ilk tecrübe yapan güvenlik kuvvetlerinin ele geçirilmek istenileceğini, dışardan gelen kuvvetlerin bu girişimi çabucak ortadan kaldıracığını vurguladı³⁸.

Hüseyin Cahit, Vali Raşit Bey'in görevden alınmasından sonra kaleme aldığı makalesinde hükûmetin manevra meselesindeki suskunluğuna, Yunus Nadi'nin hükûmete rağmen bu meselenin üzerine ısrarla gitmesine dikkat çekti. Ona göre hükûmet basından gelen tepkiler üzerine Vali Raşit Bey'i görevden almak zorunda kaldı ve göstermelik bir soruşturma açtı. Yunus Nadi ise bu olayı Dâhiliye Vekili'ni yıpratmak için bir vesile olarak kullandı. Basının ve hükûmetin karşılıklı üzerine düşeni yaptığı bu olay, memleketin barış ve istikrar düzenine girdiğinin bir göstergesi olarak okunmalıydı.

Mehmet Asım [Us], Raşit Bey'in görevinden alınmasından sonra kaleme aldığı yazısında, manevra olayının basındaki seyrini özetledikten sonra Vali Raşit Bey'in bu hareketinin kabul edilemeyeceğini, manevra tecrübesinin bir hata olduğunu belirtti. Ona göre Vali Raşit Bey'in yaptığı açıklamada "mefruz ihtilâl" lafzını kullanması içeride ve dışarıda kötü bir tesir bıraktı. Manevradan ilgili ve yetkili makamların haberi olduğu yönündeki açıklaması sahiplenilmedi. Mesul tutulan Vali Raşit Bey feda edilmeliydi³⁹.

Tevhid-i Efkar'da çıkan bir başyazıda, Vali Raşit Bey'in manevra tecrübesinden Dâhiliye Vekili Recep Bey'in haberdar olmadığı, böyle bir uygulamayı bir Dâhiliye Vekili'nin onaylamasının mümkün olmadığına işaret edilerek bu olaydan alınması gereken dersler sıralandı. Yazara göre, içkinin bir insanı ne hâle getireceği somut olarak görüldü. Men-i Müskirat yasasına asayişi ihlal eden bir kanun diye itiraz etmesi beyhude değildi. Vali Raşit Bey'in görevden alınması hem içeride hem de dışarıda olumlu karşılandı. Aksi durumda, İstanbul'un güvenli bir şehir olmadığı, hükûmetin particilik zihniyetiyle hareket ettiği algısı oluşabilirdi⁴⁰.

Ahmet Emin [Yalman] manevra tecrübesinin Dâhiliye Vekili Recep Bey'in de Vali Raşit Bey'in de idareciliğine yakışmadığı kanaatindeydi. Ona göre

³⁸ Hüseyin Cahit, "Vali Bey'in İzahatı", **Tanin**, 10 Eylül 1924, Nu: 686.

³⁹ Mehmet Asım, "Raşit Bey'in Hareketi", **Vakit**, 11 Eylül 1924, Nu: 2408.

⁴⁰ Ebuzziyade Velid Bey ?, "Hükûmet'i Kuvvetlendiren Bir Hareket", **Tevhid-i Efkar**, 12 Eylül 1924, Nu: 1155-4183.

bu manevra, asayiş gerekçesiyle açıklanamazdı. Vali'nin emrindeki kuvvetleri denetleme, tecrübe etme yetkisini ihtilal faraziyesi üzerinden yapması onaylanamazdı. Ahmet Emin, İstanbul'da ihtilal ihtimali olduğu izleniminin dışarıdan gelecek sermayeyi ve seyahat etmek isteyenleri vazgeçireceğini vurguladıktan sonra uzak veya yakın bir tehdit algılanıyorsa bunun halka açıkça söylenmesini önermekteydi. Aksi takdirde halk bunu farklı sebeplere yoracaktı⁴¹.

Ahmet Emin, İstanbul'da ihtilal çıkarma niyetinde olabilecek üç grubun varlığından söz etmekteydi. Bunlardan birincisi, birtakım siyasi ve şahsi ihtiraslar nedeniyle memnun olmayanlardı. Sayıları az olduğu için bunların meşru olmayan hareketleri desteklenmezdi. İkinci grup, cehalet ve taassup erbabıydı. Halk kendini geri bırakan sebepleri anladığı için bunlar harekete geçemezdi. Bu grubu harekete geçirmek isteyen çıkarıcı politikacılar olsa bile böyle bir durumda halk, hükümet kuvvetlerinin yanında yer alırdı. Üçüncü grup ise memleketin iyiliğini istemeyen dış mihraklardı. Bunlara karşı bütün kuvvetler teyakkuz hâlindeydi. Ahmet Emin, bu tahlilinden sonra ufukta bir ihtilal olasılığı görmediğini belirtti.

Sadri Edhem, manevra tecrübesinin içeride ve dışarıda yaratacağı olumsuz havaya işaret ederek bu hareketin makul ve mantıklı bir izahının olamayacağını belirtti⁴². Vali Raşit Bey'in görevden alınmasından sonra kaleme aldığı yazısında ise hükümetin bu kararı almasında manevranın değil yapılış tarzının etkili olduğunu belirten Sadri Edhem, İstanbul'un ve halkının yeni rejime karşıymış gibi gösterilmesine, İstanbul'a "ihtilal yuvası", "çeteci", "komiteci yatağı" muamelesi yapılmasına karşı çıkmaktaydı. Ona göre bunlar birer vesvese ve vehimdi. İstanbul'da bir komünizm tehlikesi mevcut değildi. Sadri Edhem, Gazi Paşa'nın İstanbul'a gelme ihtimalinin böyle bir manevraya gerekçe olamayacağını, Paşa'ya karşı kaldırılacak bir elin önce halk tarafından kırılacağını vurguladı⁴³.

Fevzi Lütfü [Karaosmanoğlu] Vali Raşit Bey'in yaptığı manevrayı onuncu asır asilzadelerinin süre avına benzetererek bu olay karşısında İstanbul halkının ve matbuatının tepkisine rağmen Dâhiliye Vekaleti'nin ve Halk Fırkası'nın sessiz kalmasını eleştirdi. Ona göre bu olayın sorumlusu sadece Vali Raşit Bey değil aynı zamanda Dâhiliye Vekili Recep Bey'di⁴⁴.

⁴¹ Ahmet Emin, "İhtilâl Faraziyesi", *Vatan*, 8 Eylül 1924, Nu. 506.

⁴² Sadri Edhem, "İhtilal Oyunu", *Son Telgraf*, 7 Eylül 1924, Nu: 83.

⁴³ Sadri Edhem, "Garip Bir Mantık", *Son Telgraf*, 12 Eylül 1924, Nu: 88.

⁴⁴ Fevzi Lütfü, "Dâhiliye Vekili de Mesuldür", *Son Telgraf*, 10 Eylül 1924, Nu: 86.

Ahmet Cevdet [Oral] manevra uygulamasına aklının ermediğini belirttiikten sonra böyle bir uygulamaya Vali Raşit Bey'in kendi kendine karar veremeyeceğini, hükümet merkezinden aldığı emri uyguladığına kanaat getirmekteydi. Hükümet'in niçin böyle bir uygulamaya ihtiyaç duyduğunu sorgulayan Ahmet Cevdet, bunun bir hedef doğrultusunda yapılmış olabileceği gibi yanlış bir bilgilendirmeden kaynaklanmış olabileceğine işaret etmekteydi. Vali Raşit Bey'e yapılan eleştirilerin aşırıya kaçtığını ifade eden Ahmet Cevdet, gelinen noktada hükümetin nüfuz ve haysiyetinin söz konusu olduğunu vurguladı. Bu durum karşısında ya Vali Raşit Bey istifasını vermeli ya da Hükümet, Vali Raşit Bey'i eleştiriden kurtarmalıydı⁴⁵.

Ahmet Rasim, İstanbul'da yapılan manevrayı alaycı bir üslûpla *Hakimiyet-i Milliye*'de çıkan yazısında eleştirdi⁴⁶. Bu tarz ve üslûptaki yazılara Yakup Kadri'nin "Manevracı Vali"⁴⁷ ve İsmail Müştak [Mayakon]'ın "Vali'nin Gece Manevrası"⁴⁸ başlıklı yazıları ilave edilebilir.

Siirt Mebusu Mahmut [Soydan], manevra meselesinde Valiyle birlikte Dâhiliye Vekili'nin de sorumlu tutulması gerektiğini ileri süren gazetecilere tepki göstererek bu manevranın güvenlik kuvvetlerinin birlikte hareket kabiliyetinin teftişi için yapıldığını, Dâhiliye Vekili'nin bundan haberdar olmadığını belirtmekteydi. Mefruz dahi olsa İstanbul'u genel bir ihtilâl halinde tasavvur etmeyi elem verici bulmaktaydı⁴⁹. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mahmut [Soydan]'ın bu yazısıyla birlikte ihtilal manevrası basının gündeminden çıktı.

⁴⁵ Ahmet Cevdet, "Manevra Hadisesi", **İkdam**, 10 Eylül 1924, Nu: 9855.

⁴⁶ Ahmet Rasim, "İhtilal Manevrası!", **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1924, 1217.

⁴⁷ Yakup Kadri, "Manevracı Vali", **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1924, Nu: 127, s.2.

⁴⁸ İsmail Müştak, "Valinin Gece Manevrası", **Tanin**, 9 Eylül 1924, Nu: 685.

⁴⁹ Siirt Mebusu Mahmut, "Dahiliye Vekilinin Yeni Beyanatı Münasebetiyle", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Eylül 1924, Nu: 1221.

SONUÇ

Bu çalışmada verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere 1924 yılı Eylül ayının ilk haftası biterken İstanbul, “ihtilal manevrası” olarak adlandırdığımız tuhaf bir uygulamaya maruz kaldı. Bu uygulama, İstanbul basınının büyük çoğunluğu tarafından farklı açılardan irdelendi ve eleştiriye tabi tutuldu. Dönemin tanınmış gazetecileri, Vali Raşit Bey’in “mefruz ihtilal manevrası”nı ve bu manevra sonrasında yaptığı açıklamaları tenkit ederek Raşit Bey’i istifaya davet etti. Gazetecilerin neredeyse tamamının “ihtilal manevrası” konusunda aynı çizgide bir araya gelmiş olması dikkat çekicidir. İsmet Paşa Hükûmeti’nin Vali Raşit Bey’i görevinden almasında basının bu tutumu ve yaklaşımı bir etken olarak düşünülebilir.

Dâhiliye Vekâleti, “ihtilal manevrası” sonrasında vakit kaybetmeksizin müdahale etmek ve kamuoyunu yatıştırıcı açıklamalar yapmak yerine “bekle gör” politikası izledi. Dâhiliye Vekâletinin Vali Raşit Bey’i görevden alması olaydan yaklaşık bir hafta sonra basından gelen tepkiler üzerine gerçekleşti. Dâhiliye Vekili Recep Bey’in açıklamalarından öğreniyoruz ki Vali Raşit Bey, uygulamadan hemen sonra sarf ettiği “mefruz ihtilal” tabirini kullandığı için uyarıldı. Ancak, bu manevradan sonra Hükûmet veya Dâhiliye Vekâleti adına kamuoyuna, özellikle İstanbul halkına, dönük herhangi bir açıklama yapılmaya gidilmedi. Dâhiliye Vekili Recep Bey’in bu manevraya dönük açıklaması, Vali Raşit Bey’in, “Bu tecrübeden ilgili ve yetkili makamların haberi vardı” şeklindeki beyanından ve Vali’nin görevden alınmasından sonra gelebildi. Hükûmet’in Vali Raşit Bey’in uygulamasından daha çok bundan sonra basına yaptığı açıklamalara odaklandığı söylenebilir. Gerek Vali Raşit Bey’in açıklamaları gerekse İstanbul basınının artarak devam eden tepkileri üzerine Hükûmet, olaya müdahil olarak Vali Raşit Bey’i görevinden almak zorunda kaldı.

Raşit Bey’in “ihtilal manevrası”ndan Hükûmet’in ve İstanbul’daki diğer yetkililerin bilgisi var mıydı? Şayet varsa Hükûmet’i eski başkent İstanbul’da böyle bir manevra yaptırmaya sevk eden sebep/ler neydi?

Çalışmanın giriş kısmında verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Dâhiliye Vekili Recep Bey, yaklaşık bir ay boyunca İstanbul’da incelemelerde bulundu ve manevradan bir gün önce şehirden ayrıldı. Dâhiliye Vekili, Vali Raşit Bey ile aralarında asayiş kuvvetlerinin birlikte hareketini tecrübe etmenin mevzubahis olduğunu inkâr etmedi. Bunun zamanının ve uygulama tarzının Vali’nin tasarrufuna bırakıldığını söyledi. Jandarma Kumandanı Ahmet Zeki [Soydemir]’in

bu tarihlerde İstanbul'a geldiği; Vali Raşit Bey'in manevra öncesinde bazı sokaklarda jandarma müfrezelerinin niçin dolaştırıldığını gece yarısı kendisine soran *Yeni Alem* muhabiriyle tartışma yaşadığı; ertesi gün gazetenin yazıhanesine polis gönderdiği hatırlanacak olursa bu "ihtilal manevrası"ndan Hükûmet'in ve İstanbul'daki sivil-asker yetkililerin haberinin olduğu sonucuna ulaşılabilir. Manevra uygulamasından hemen önce Dâhiliye Vekili Recep Bey'in Bursa'da bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa'yla görüşerek İstanbul'a döndüğü ve sonrasında şehirden ayrıldığı bilgisi bu sonuca ulaşılırken göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu manevranın, Vali Raşit Bey'in tek taraflı tasarrufunun ve bu sırada aklı başında olmamasının eseri olmadığı; Hükûmet'in ve Dâhiliye Vekili Recep Bey'in bilgisi dâhilinde yapıldığı kanaatine vardığımızı göre ikinci soruya yanıt arayabiliriz.

Siyasal iktidarı, bu tarihlerde ülkenin en gözde ve en kalabalık şehrinde böylesi bir manevra yapmaya iten etken ne olabilir? Dönemin gazeteci ve yazarlarının bu manevranın arkasında ne tür düşünce ya da kaygıların yer alabileceğine dair farklı fikirleri vardır. Çalışmamızın içerisinde ele aldığımız bu fikirleri, burada tekrarlamaya gerek duymuyoruz. Bize göre Vali Raşit Bey'in bu uygulamasını ortaya çıkaran Hükûmet'in İstanbul'a karşı epey önceden beri mevcut olan birtakım vehim ve kuşkularıdır. Mevcut olan bu vehim ve kuşkuyu, Dâhiliye Vekili Recep Bey ile Hüseyin Cahit arasında Gazeteciler Cemiyeti'nde yaşanan diyalog tetikledi. Rejime ve inkılaplara karşı doğabilecek toplumsal bir tepkinin ortaya çıkmasından endişe eden ve bunun muhtemel merkezi olarak İstanbul'u gören siyasal iradeyi, Hüseyin Cahit Yalçın'ın ihtilalin bir hak olduğu, halkın müstebit rejimlere karşı bu hakkı her zaman kullanabileceği yönündeki açıklamaları ve bu açıklamayı -her ne sebeple olursa olsun- Yunus Nadi'nin desteklemesi, harekete geçirmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Siyasal iktidarın kuşkulandığı tarzda bir toplumsal hareket İstanbul'da olmadı. Ancak, manevra tecrübesinden yaklaşık iki ay sonra açılacak olan Meclis'in içinden Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası doğdu. Bu muhalefetin ortaya çıkmasındaki etkenler sıralanırken İstanbul'a ve halkına reva görülen "ihtilal manevrası" da bu etkenler arasına yazılabilir.

Ortaya çıkaran sebepler her ne olursa olsun "ihtilal manevrası", siyasal iktidarın İstanbul'a dönük niyet ve tasavvurlarını anlamak bakımından örnek bir olay olma niteliğini koruyacaktır.

İntihal Taraması Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet, "Manevra Hadisesi", **İkdam**, 10 Eylül 1924, Nu: 9855.
- Ahmet Emin, "İhtilâl Faraziyesi", **Vatan**, 8 Eylül 1924, Nu. 506.
- Ahmet Rasim, "İhtilal Manevrası!", **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1924, Nu:1217.
- Akcan, Erol - Geçikli, Recep Murat, "Cumhuriyetin'in İlk Dahiliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) ve Görevinden İstifası", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 12, (Temmuz 2017) s.351-384.
- Akşam**, 10 Eylül 1924, Nu: 2127.
- Akşam**, 10 Eylül 1924, Nu: 2127.
- Akşam**, 15 Eylül 1924, Nu: 2132.
- Akşam**, 2 Eylül 1340, Nu: 2119.
- Akşam**, 2 Mayıs 1924, Nu. 2001.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA**, 30.18.1.1. KN. 10, DN. 42. BN.1-3.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA**, 30.18.1.1. KN. 11, DN. 45, GN. 14/1.
- Cumhuriyet**, 11 Eylül 1924, Nu: 125.
- Cumhuriyet**, 14 Eylül 1924, Nu: 128.
- Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1924, Nu: 101.
- Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1924, Nu: 101.
- Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1924, Nu: 110.
- Cumhuriyet**, 3 Eylül 1924 Nu: 117.
- Cumhuriyet**, 5 Eylül 1924, Nu: 119.
- Cumhuriyet**, 7 Eylül 1924, Nu: 121.
- Cumhuriyet**, 8 Eylül 1924, Nu: 122.
- Çankaya, Mücellidoğlu Ali, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, Cilt III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

Ebuzziyazade Velid Bey ?, “Hükûmet’i Kuvvetlendiren Bir Hareket”, **Tevhid-i Efkar**, 12 Eylül 1924, Nu: 1155-4183.

Erkul, Emin, **Millî Mücadele ve Cumhuriyet Devrine Ait Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Umut Dere, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.

Fevzi Lütfü, “Aşk-ı ihtilal”, **Son Telgraf**, 18 Ağustos 1924, Nu: 63.

Fevzi Lütfü, “Dahiliye Vekili de Mesuldür”, **Son Telgraf**, 10 Eylül 1924, Nu: 86.

Hakimiyet-i Milliye, 11 Eylül 1924, Nu:1217.

Hakimiyet-i Milliye, 14 Eylül 1924, Nu: 1220.

Hakimiyet-i Milliye, 2 Eylül 1924, Nu: 1209.

Hakimiyet-i Milliye, 7 Eylül 1924, 1214.

Hasan Avni?, “Hasbihale Devam”, **Son Telgraf**, 18 Ağustos 1924, Nu: 63.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c008/tbmm02008044.pdf>, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2022.

Hüseyin Cahit, “Dahiliye Vekilinin Nutku”, **Tanin**, 19 Ağustos 1924, Nu: 664.

Hüseyin Cahit, “Emniyet ve Asayiş Manevraları”, **Tanin**, 8 Eylül 1924, Nu: 684.

Hüseyin Cahit, “Vali Bey’in İzahatı”, **Tanin**, 10 Eylül 1924, Nu: 686.

İkdam, 10 Eylül 1924, Nu: 9855.

İkdam, 11 Eylül 1924, Nu: 9856.

İkdam, 14 Eylül 1924, Nu: 9859.

İkdam, 18 Ağustos 1924, Nu: 9832.

İkdam, 18 Ağustos 1924, Nu: 9832.

İkdam, 2 Eylül 1924, Nu: 9847.

İkdam, 3 Eylül 1924, Nu: 9848.

İkdam, 3 Eylül 1924, Nu: 9848.

İkdam, 3 Eylül 1924, Nu: 9848.

İkdam, 31 Temmuz 1924, Nu: 9814.

İkdam, 5 Eylül 1924, Nu: 9850.

İkdam, 7 Eylül 1924, Nu: 9852.

İleri, 1 Eylül 1924, Nu: 2346.

İleri, 31 Temmuz 1924, Nu: 2314.

İleri, 7 Eylül 1924, Nu: 2352.

İleri, 9 Eylül 1924, Nu: 2354.

İleri, Suphi Nuri, **Gazetecilik Hatıralarım**, Hazırlayan: İbrahim Özen, Çolpan Yayınları, Ankara 2019.

İsmail Müştak, "Valinin Gece Manevrası", **Tanin**, 9 Eylül 1924, Nu: 685.

Mehmet Asım, "Raşit Bey'in Hareketi", **Vakit**, 11 Eylül 1924, Nu: 2408.

Necmettin Sadak, "İstanbul'un Başına Gelenler", **Akşam**, 8 Eylül 1924, Nu: 2125.

Necmettin Sadak, "Vali Hakkında Tahkikat Yapılmalıdır!", **Akşam**, 9 Eylül 1924, Nu: 2126.

Necmettin Sadak, "Yine O Mesele" **Akşam**, 11 Eylül 1924, Nu: 2128.

Renda, M. Abdülhalik, **Günlükler (1920-1950)** Yayına Hazırlayanlar: Aytaç Demirci- Sabri Sayarı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

Sadri Edhem, "İhtilal Oyunu", **Son Telgraf**, 7 Eylül 1924, Nu: 83.

Sadri Ethem, "Garip Bir Mantık", **Son Telgraf**, 12 Eylül 1924, Nu: 88.

Siirt Mebusu Mahmud, "Dahiliye Vekilinin Yeni Beyanatı Münasebetiyle", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Eylül 1924, Nu: 1221.

Son Telgraf, 14 Eylül 1924, Nu: 90.

Son Telgraf, 6 Eylül 1924, Nu: 82.

Tanin, 10 Haziran 1924, Nu: 597.

Tanin, 14 Eylül 1924, Nu: 690.

Tanin, 18 Ağustos 1924, Nu: 663.

Tanin, 18 Ağustos 1924, Nu: 663.

Tanin, 21 Ağustos 1924, Nu: 666.

Tanin, 7 Eylül 1924, Nu: 683.

Tevhid-i Efkar, 8 Eylül 1924, Nu: 1151-4179.

Vakit, 1 Eylül 1924, Nu: 2398.

Vakit, 5 Eylül 1924, Nu: 2402.

Vatan, 2 Eylül 1924, Nu: 500.

Yakup Kadri, “Manevracı Vali”, **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1924, Nu: 127.

Yeni Alem, 2 Eylül 1924, Nu: 3.

Yeni Alem, 3 Eylül 1924, Nu: 4.

Yeni Alem, 3 Eylül 1924, Nu: 4.

Yunus Nadi, “Asayiş Manevrası”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1924, Nu: 122.

Yunus Nadi, “Hakiki Efendi ile Mülakat”, **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1924.

Yunus Nadi, “Hala O Manevra”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1924, Nu: 124.

EKLER

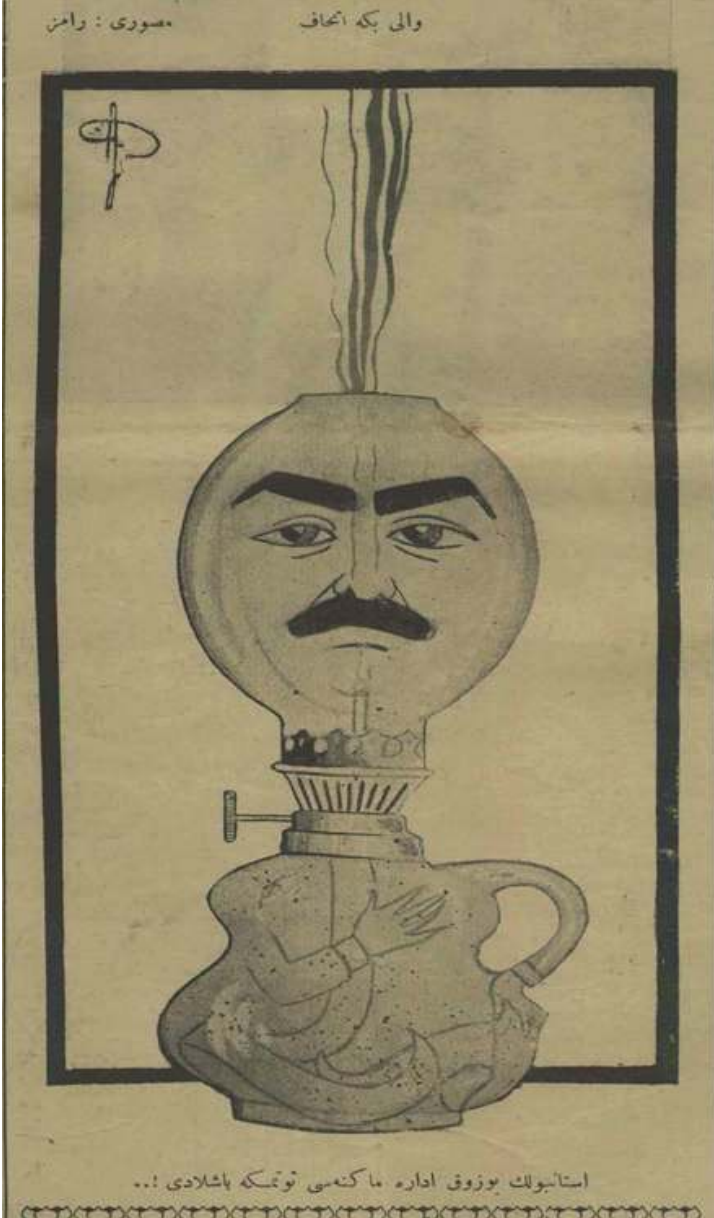
Ek-1. Manevra hadisesinin *Tevhid-i Efkar*'da karikatürize edilmesi.

Mevhum bir ihtilale Don Kişot vâri bir hücum!

Tevhid-i Efkar, 7 Eylül 1924, Nu: 1150-4178.

Ek-2. Vali Raşit Bey'in manevra gecesinde bulunduğu ruh hâlinin *Akbaba*'da karikatürize edilmesi.

İstanbul'un bozuk idare makinesi tütmeğe başladı!

Akbaba, 11 Eylül 1924, Nu: 185.

Ek-3. Vali Raşit Bey'in manevra hadisesi ile ilgili yaptığı açıklamaların gazette karikatürize edilmesi.

-Yahu bu ne maskaralık?

- Bu da ihtilal manevrası, Vali Bey!

Son Telgraf, 10 Eylül 1924, Nu: 86.

